Електронне наукове фахове видання **"Ефективна економіка"** включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Наказ Міністерства освіти і науки України від 11.07.2019 № 975)
www. economy.nayka.com. ua | № 1, 2020 | 30.01.2020 р.

DOI: 10.32702/2307-2105-2020.1.60

УДК 338.48

Н. М. Влащенко,
к. е. н., доцент, доцент кафедри туризму і готельного господарства,
Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова
ORCID: 0000-0002-4163-7185
І. Л. Полчанінова,
к. е. н., доцент кафедри туризму і готельного господарства,
Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова
ORCID: 0000-0001-5961-5390
В. В. Абрамов,
доцент кафедри туризму і готельного господарства,
Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова
ORCID: 0000-0002-6954-8205

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ДИТЯЧО-ЮНАЦЬКОГО ТУРИЗМУ НА ОСНОВІ КЛАСТЕРИЗАЦІЇ ТУРИСТСЬКО-РЕКРЕАЦІЙНИХ ТЕРИТОРІЙ

N. Vlaschenko
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Tourism and Hospitality, O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv
I. Polchaninova
PhD in Economics, Associate Professor at the Department of Tourism and Hospitality, O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv
V. Abramov
Associate Professor at the Department of Tourism and Hospitality, O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv

ENSURING THE DEVELOPMENT OF CHILD AND YOUTH TOURISM ON THE BASIS OF TOURISM AND RECREATIONAL AREAS' CLUSTERING

У статті розроблено науково-практичні рекомендації щодо створення кластерних утворень з розвитку дитячо-юнацького туризму у Львівському регіоні, а також обґрунтовано методику виділення та оцінювання економічних кластерів у зазначеній сфері. Визначено три групи чинників, які уможливлюють утворення туристських кластерів на базі курортних районів із різним туристсько-рекреаційним потенціалом. Проведено групування 20 районів Львівського регіону за даними офіційної статистики за 2018 р. Кластерний аналіз проведено за допомогою двох методів: ієрархічної класифікації та К-середніх. Виділено 3 кластери, до першого входить 3 райони, до другого – 11, до третього – 6, які є подібними за рівнем розвитку мережі підприємств дитячо-юнацького туризму, супутньої інфраструктури та обсягом інвестування в основний капітал підприємств туристсько-рекреаційного призначення та інфраструктури відповідних районів. Адекватність отриманих даних була перевірена за допомогою побудови дендрограми методом повного

зв'язку, дисперсійного аналізу, побудови графіку розподілу центрів кластерів. Визначено, що головними факторами, що впливають на розподіл районів Львівщини по кластерам, є кількість дитячо-юнацьких закладів, розмір інвестицій в розвиток інфраструктури районів і кількість обслугованих осіб. Доведено, що наразі виділені кластери за рівнем розвитку дитячо-юнацького туризму знаходяться на однаковому рівні, але відрізняються наявністю та станом відповідної інфраструктури. З метою забезпечення сталого розвитку кластерів дитячо-юнацького туризму пропонується державне регулювання діяльності таких кластерів. В роботі визначені нормативно-правові (адміністративні), соціальні, організаційно-економічні та інформаційно-аналітичні механізми державного регулювання та підтримки кластерів дитячо-юнацького туризму та їх складові елементи. Запропоновано інструменти державного регулювання і підтримки відповідних кластерів. Запропоновано структуру державних програм підтримки розвитку кластерних утворень в сфері дитячо-юнацького туризму. У якості перспектив подальших досліджень зазначено необхідність розробки нормативно-правових актів, які регламентують забезпечення принципів розвитку дитячо-юнацького туризму в Україні, розробку критеріїв оцінки якості та результативності діяльності організацій дитячо-юнацького туризму, розробки регіональних планів розвитку дитячо-юнацького туризму.

In the article, scientific and practical recommendations for the creation of cluster formations on developing child and youth tourism in the Lviv region were designed, and the methodology for identifying and evaluating economic clusters in the specified area was justified as well. The three groups of factors enabling the foundation of tourism clusters on the basis of resort areas with the different tourism recreational potentials were determined. Grouping the 20 districts in the Lviv region according to official statistics for 2018 was conducted. Cluster analysis was made through two methods: a hierarchical classification and K - means. The study identified 3 clusters consisting of 3, 11, and 6 districts, respectively, which are similar in their development stage of child and youth tourism organizations' network, associated infrastructure, and have the same level of investment in tourism recreational enterprises' fixed capital and the related districts' infrastructure. The credibility of the obtained data was checked via building a dendrogram by complete-linkage clustering method, analysis of variance, and plotting a graph of cluster centers distribution. The study identified the number of child and youth organizations, investment amount in districts' infrastructure development, and the number of clients served as the main factors influencing the division of districts into clusters in the Lviv region. It was proved that the selected clusters are now at the same level of child and youth tourism development but differentiating by the availability and state of the related infrastructure. The state regulation of such clusters' activity is proposed to ensure sustainable development of child and youth tourism clusters. In the paper, the legislative (administrative), social, information-analytical and organizational economics mechanisms for the state regulation and support of child and youth tourism clusters were identified, as well as their components. Governmental regulation and support tools for the selected clusters were offered. The state program structure on supporting a cluster formation development in the sphere of child and youth tourism was presented. The necessity of regulatory acts' development, which govern the realization of principles on child and youth tourism advancement in Ukraine, elaborating the criteria for quality and performance assessment of child and youth tourism organizations and establishing the regional plans on developing child and youth tourism are defined as the perspectives for further studies.

***Ключові слова**: дитячо-юнацький туризм; кластеризація; туристсько-рекреаційні території; державне регулювання.*

***Keywords:** child and youth tourism; clustering; tourism recreational areas; state regulation.*

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. У сучасних економічних дослідженнях проблем розвитку туризму все більша увага приділяється кластерному підходу. Потреба у формуванні кластерів відзначається у багатьох програмах регіонального стратегічного розвитку [1–3], отже питання визначення туристських кластерів, визначення їхнього впливу на регіональну економіку, формування концепції розвитку кластерів є вельми актуальними. Незважаючи на активний розвиток кластерних структур у сфері туризму і гостинності як в нашій країні, так і за кордоном досить мало уваги приділяється питанням створення кластерів у сфері дитячо-юнацького туризму.

Аналіз останніх наукових досліджень. Великий внесок у сучасну теорію розвитку економічних кластерів внесли роботи М. Портера [4], М. Енрайта [5], Е.Дж. Фесера, Е. Бергмана [6] та інш. Специфіці створення та проблемам розвитку туристських кластерів у вітчизняній науці присвячені роботи таких дослідників як К. А. Андрюшенко [7], В. В. Гоблика [8], Д. Ф. Діденко [9], К. Долгової [10], С. Г. Нездоймінова [11], К. О. Шилкіної [12], Е. В. Щепанського [13] тощо.

Окремі аспекти розвитку дитячо-юнацького туризму розглянуто у працях таких вітчизняних науковців, як Д. А. Каднічанського [14], Я. М. Кашуби [15], О. В. Колотухи [16 – 17], Т. З. Маланюк [18] та інших.

Виявлення невирішених частин загальної проблеми. Незважаючи на значний внесок в дослідження забезпечення розвитку дитячо-юнацького туризму, процес впровадження кластерного моделювання в цій сфері перебуває на стадії зародження. Причини цього явища, багато в чому, обумовлені як особливостями дитячо-юнацького туризму (не завжди прибутковий характер цього напрямку для приватного бізнесу, підвищений рівень уваги до споживачів та їх безпеки тощо), так і необхідністю суворого контролю та регулювання з боку різних міністерств і відомств, чиї функціональні обов'язки так чи інакше пов'язані із забезпеченням та захистом дітей та молоді. Разом з тим, створення системи ефективно функціонуючих регіональних і муніципальних кластерів дитячо-юнацького туризму (ДЮТ) дозволило б вирішити багато проблем, які стоять перед галуззю в цілому.

Формулювання цілей статті. Метою статті є розробка науково-практичних рекомендації щодо розвитку ДЮТ у Львівському регіоні шляхом створення кластерних утворень, а також визначення механізмів державного регулювання та підтримки кластерів ДЮТ.

Викладення основного матеріалу. Туристський комплекс займає одну з ключових позицій в економіці Львівського регіону. Та подальший розвиток сектору дитячо-юнацького туризму в регіоні ускладнюється через посилення невпевненості, спричиненої глобальними економічними кризами, розвитком технологій, міжнародною конкуренцією, зміною моделей поведінки в туризмі та іншими факторами. Враховуючи, що за 2011 – 2018 рр. більшість ночівель туристів віком до 17 років в досліджуваному регіоні здійснюється саме в його адміністративному центрі, м. Львів (понад 55%) [19–20], то необхідність у сталому та збалансованому регіональному розвитку є очевидною, особливо розвиток кооперації, інтеграційних зв'язків в ДЮТ і формування підкомплексів, територіальних кластерів тощо. Таким чином, застосування кластерного підходу до розвитку ДЮТ в окремих районах Львівського регіону наразі є стратегічним завданням.

У сучасній економічній науці накопичено значний досвід в області оцінки потенційної можливості кластерних утворень в регіональній економіці, в тому числі і в прив'язці до конкретних галузей і видів економічної діяльності.

Кількісна оцінка кластерного потенціалу розвитку ДЮТ базується на розрахунку трьох блоків показників, заснованих на обробці офіційних даних Державної служби статистики, що дозволяє виключити суб'єктивність застосування даного методу, а саме:

– показники, які характеризують кількість підприємств сектору ДЮТ і їхню структуру у різних регіонах;

– показники, які відображують розвиток супутньої інфраструктури для потреб розвитку ДЮТ;

– показники, які характеризують загальний обсяг інвестицій в основний капітал підприємств сектору ДЮТ та інфраструктури відповідних районів.

В рамках дослідження на основі методики К. О. Шилкіної [12] була проведена кластеризація туристсько-рекреаційних територій Львівщини. Інформаційну основу дослідження склали офіційні дані Державної служби статистики, що характеризують рівень розвитку ДЮТ за 2018 р. [20]:

– кількість дитячо-юнацьких закладів оздоровлення та відпочинку Львівської області, одиниць (x_1);

– кількість місць у дитячо-юнацьких закладах оздоровлення та відпочинку Львівської області, одиниць (x_2);

– кількість обслугованих осіб у дитячо-юнацьких закладів оздоровлення та відпочинку Львівської області, осіб (x_3);

– кількість персоналу, задіяного в процесі обслуговування у дитячо-юнацьких закладах оздоровлення та відпочинку Львівської області, осіб (x_4);

– чистий прибуток від експлуатації дитячо-юнацьких закладів оздоровлення та відпочинку Львівської області, тис. грн. (x_5);

– кількість перевезених пасажирів залізничним та автотранспортом, тис. осіб (x_6);

– кількість закладів культури, одиниць (x_7);

– інвестиції в розвиток інфраструктури районів, тис. грн. (x_8).

З метою узагальнення результатів діяльності туристсько-рекреаційного комплексу досліджуваного регіону і визначення перспектив щодо розвитку дитячо-юнацького туризму було проведено групування районів Львівщини із застосуванням програмного пакету Microsoft STATISTICA 6.0 for Windows.

Аналіз проведено із використанням інформації по 20 районах Львівської області. На рис. 1 зображено вихідні дані для виконання розрахунків.

	1 **Кількість закладів**	2 Кількість місць	3 Обслуговано осіб	4 Кількість персоналу	5 ЧП	6 Перевезено пасажирів	7 Заклади культури	8 Інвестиції
Бродівський	6	720	1234	216	270,16	43,05	5	48
Буський	6	752	1543	201	181,78	78,99	6	58
Городоцький	8	834	1678	228	162,56	31,98	8	94
Дрогобицький	4	608	1176	115	211,76	72,76	3	70
Жидачівський	7	1050	1609	205	452	66,04	5	130
Жовківський	9	2718	1765	225	403,54	80,98	9	317
Золочівський	5	945	1288	140	315,11	87,51	6	44
Камянка-Буський	4	936	1311	122	318,87	65,98	2	34
Миколаївський	4	965	944	128	248,65	45,37	4	215
Мостиський	5	1209	1567	155	372,19	39,11	6	95
Перемишлянський	2	528	976	76	116,63	67,33	9	134
Пустомитівський	8	2120	1507	304	91,66	20,75	8	112
Радехівський	6	870	905	228	191,51	53,54	4	65
Самбірський	7	980	1449	238	272,11	45,48	6	43
Сколівський	12	1608	2016	468	342,22	56,55	7	148
Сокальський	10	1230	1890	410	673,76	64,22	8	159
Старосамбірський	7	778	984	273	323,24	35,41	4	69
Стрийський	6	882	680	241	321,95	90,08	5	32
Турківський	8	864	976	304	463,38	20,59	2	107
Яворівський	2	312	361	84	54,01	43,86	4	109

Рис. 1. Вихідні дані для виконання кластеризації

Зауважимо, що для забезпечення адекватного використання даних значення відібраних параметрів було стандартизовано.

З алгоритмів кластеризації реалізовані два: ієрархічнй иалгоритм («agglomerative hierarchical algorithm») та метод К-середніх («K-means clustering»).

Ієрархічний метод характеризується послідовним об'єднанням вихідних елементів і відповідним зменшенням числа кластерів. У результаті отриманих різних варіантів групування, вихідна сукупність туристсько-рекреаційних територій була розбита на кластери три кластери, в які входить певна кількість районів Львівщини, які мають схожість рівня розвитку комплексу ДЮТ.

Процедура ієрархічної кластеризації через трудомісткість її агломеративного алгоритму і великих розмірів дендрограмм була доповнена методом К-середніх із використанням визначених вище показників, який відноситься до так званих алгоритмів прямої кластеризації.

Для оцінки якості кластеризації по кожному фактору застосовувався дисперсійний аналіз, в якому порівняння міжгрупової дисперсії з внутрішньогруповою є основою для прийняття рішення щодо значимої відмінності середніх значень для окремих показників в різних сукупностях. Результати дисперсійного аналізу наведені на рис. 2.

	Дисперсионный анализ (Таблица данных1)					
перемен.	**Между SS**	cc	Внутри SS	cc	F	значим. p
Кількість закл	0,453409	2	0,381313	17	10,10712	0,001282
Кільк місць	0,337611	2	0,441805	17	6,49539	0,008025
Обслуговано осіб	0,436212	2	0,397502	17	9,32777	0,001844
Кількість персоналу	0,379656	2	0,420654	17	7,67157	0,004223
ЧП	0,331457	2	0,404801	17	6,95993	0,006192
Перевезено пасажирів	0,130695	2	0,590079	17	1,88264	0,182576
Заклади культури	0,341778	2	0,567097	17	5,12278	0,018147
Інвестиції	0,516371	2	0,408380	17	10,74773	0,000961

Рис. 2. Результати дисперсійного аналізу

Отримані результати дисперсійного аналізу в повній мірі відповідають результатам кластерного аналізу, що свідчить про їх значимість. Враховуючи амплітуду та рівні значимості *F*-статистики, показники «Кількість дитячо-юнацьких закладів», «Інвестиції в розвиток інфраструктури району» і «Кількість обслугованих осіб» можна визнати як основні при розподілі об’єктів (районів Львівського регіону) по

кластерам. Окрім того, критерій *F*-статистики прямує до максимуму, а всі отримані значення критерію *p* – до нуля, що так само свідчить про значимість результатів аналізу.

Райони, що увійшли в кластери, представлені в таблиці 1.

Таблиця 1.
Райони Львівського регіону, які увійшли до складу кластерів за результатами аналізу

Кластери	Склад елементів кластерів
Кластер 1	Миколаївський, Стрийський, Турківський райони
Кластер 2	Бродівський, Бузький, Дрогобицький, Жидачівський, Золочівський, Кам'янка-Бузький, Мостиський, Перемишлянський, Радехівський, Старосамбірський, Яворівський райони
Кластер 3	Городоцький, Жовківський, Пустомитівський, Самбірський, Сколівський, Сокальський райони

Для кожного кластера були виділені їх центроїди – середні значення. Визначення таких центрів кластерів знижує розмірність набору, виділяючи тим самим найбільш показові елементи, вивчення яких дозволяє отримати інформацію про природу кластера. Отримані результати представлено на рис. 3.

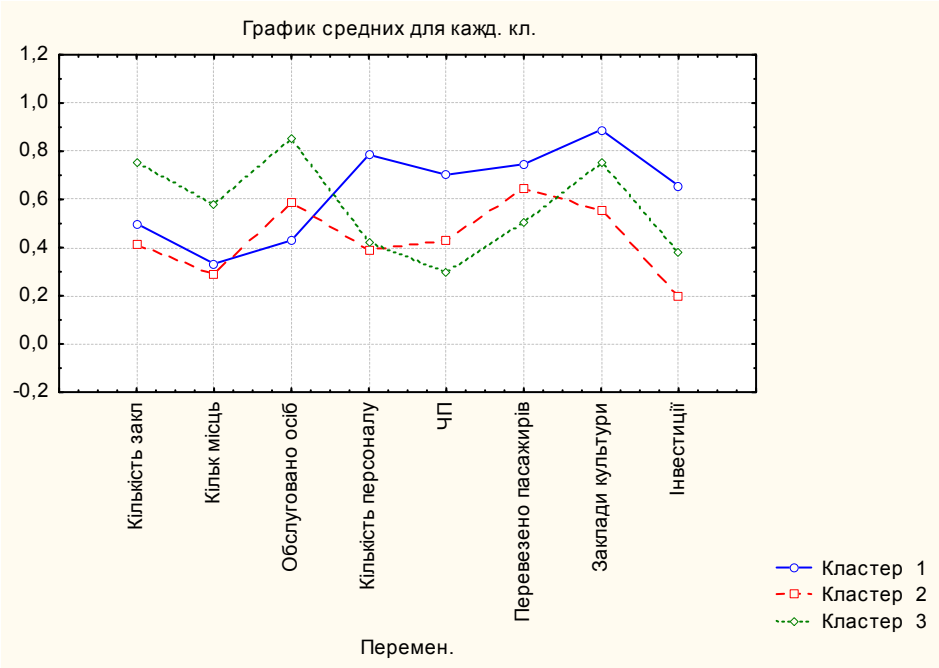

Рис. 3. Графік розподілу центрів кластерів

Як видно з графіку, що показники «Кількість місць у дитячо-юнацьких закладах» для районів 1 і 2 кластерів та «Кількість персоналу, задіяного в процесі обслуговування» для районів 2 і 3 кластеру майже співпадають в одній точці. Тобто в цих кластерах рівень зазначених показників є однаковим, але за всіма іншими показниками кластери характеризуються значними відмінностями.

Для проведення адекватної перевірки надійності результатів кластерного аналізу додатково були визначені евклідові відстані (та їх квадрати) між кластерами. Інформація, представлена на рис. 4, демонструє відстані між отриманими кластерами.

Евклидовы расст. между кластерами (Таблица данных1)
Расстояния под диагональю
Квадраты расстояний над диагональю

Кластер Номер	**No. 1**	No. 2	No. 3
No. 1	0,000000	0,074279	0,093474
No. 2	0,272542	0,000000	0,048246
No. 3	0,305735	0,219650	0,000000

Рис. 4. Евклідові відстані між кластер ними центрами

Важливо відмітити, що серед виділених 3 кластерів неможна виокремити більш розвинені. Виділені кластери є різними за інфраструктурою ДЮТ та вимагають розробки окремих шляхів розвитку та регулювання дитячо-юнацького туризму.

Для забезпечення сталого розвитку будь-якого територіального утворення, у тому числі в туристсько-рекреаційній сфері, необхідно передбачити відповідні важелі впливу, зокрема з боку держави. Одним з таких важелів можна вважати механізм державного регулювання кластерів ДЮТ.

Під механізмом державного регулювання кластерів ДЮТ слід розуміти такі методи впливу держави на кластерну структуру, які дозволяють досягти поставлених загальних (системних) і специфічних цілей, і спираються на основні закономірності функціонування національної економіки.

Виходячи з класичних уявлень, механізми державного регулювання слід поділяти на прямі і непрямі. Прямі механізми передбачають безпосередню участь держави в процесі регулювання, непрямі ж передбачають опосередкований вплив держави на економічний розвиток. Однак процес кластеризації у сфері ДЮТ є складнішим соціально-економічним явищем, який передбачає наявність широкого ступеня взаємозалежності та взаємозв'язку механізмів регулювання. Кожен із зазначених механізмів характеризується наявністю багатопланового інструментарію реалізації стратегічних рішень та ініціатив системи кластерів ДЮТ. Автори пропонують до розгляду власну агреговану систему механізмів та інструментів державного регулювання кластерів дитячо-юнацького туризму (рис. 5, табл. 2).

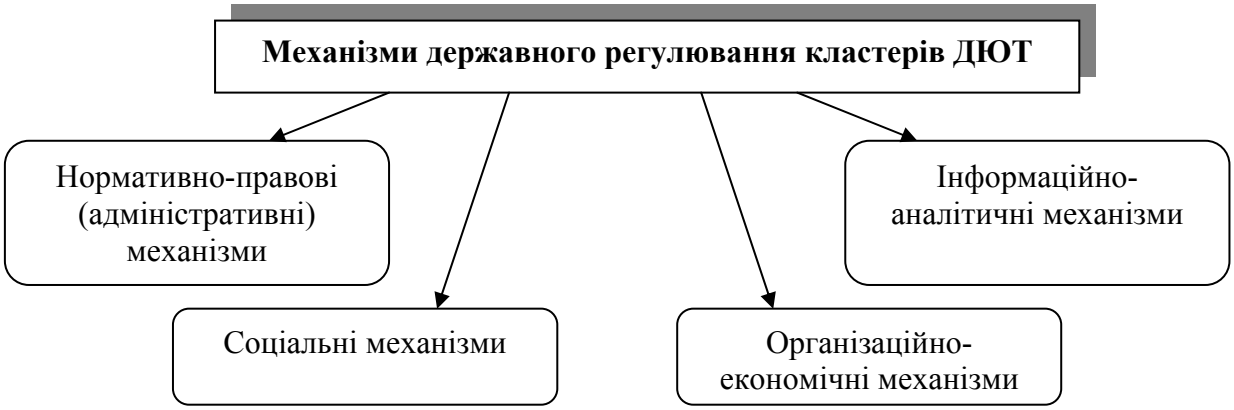

Рис. 5. Механізми державного регулювання кластерів ДЮТ

Таблиця 2.
Механізми та інструменти державного регулювання і підтримки кластерів ДЮТ

Механізми державного регулювання	Інструменти державного регулювання і підтримки кластерів ДЮТ
Нормативно-правові (адміністративні) механізми	Формування і розвиток сучасної системи нормативно-правового забезпечення ДЮТ в умовах кластерних утворень
	Розширення методологічних основ статистичного обліку ДЮТ в умовах кластерних утворень
	Перегляд правил в'їзду, виїзду і перебування на території країни дітей і молоді в умовах кластерних утворень
	Створення умов безпечного перебування дітей і молоді в туристських дестинацій України та зарубіжних держав
Соціальні механізми	Розвиток в якості пріоритетних напрямків соціального і сімейного туризму
	Підтримка сімейних цінностей і морально-етичних засад українського суспільства
	Додаткова підтримка організацій санаторно-курортної сфери, що підтримують взаємозв'язку з кластерами ДЮТ
	Надання пільг певним категоріям дітей та молоді по санаторно-курортному лікуванню
	Підтримка реалізації спеціалізованих програм відпочинку та рекреації для окремих категорій дітей та молоді
	Підтримка розвитку системи студентського туризму
Організаційно-економічні механізми	Бюджетне фінансування кластерів сфери ДЮТ
	Фінансування кластерів сфери ДЮТ з позабюджетних джерел
	Створення сприятливого інвестиційного клімату з модернізації та вдосконалення об'єктів туристичної інфраструктури кластерів ДЮТ

	Розвиток системи державно-приватного партнерства в сфері кластерів ДЮТ
	Податкові пільги та преференції для учасників і суб'єктів зовнішнього середовища кластерів ДЮТ
Інформаційно-аналітичні механізми	Формування бренду і просування ідеї створення і розвитку кластерів ДЮТ
	Координація та підтримка міжрегіональної взаємодії кластерів ДЮТ
	Координація та підтримка міжрегіональної взаємодії кластерів ДЮТ
	Можливість забезпечення репрезентативної участі кластерів ДЮТ в конгресно-виставковій діяльності

Державні програми підтримки розвитку кластерних структур в сфері ДЮТ і методики їх реалізації в контексті регіональних і структурно-функціональних особливостей є кінцевим елементом системи державного регулювання цих об'єктів. Суперечливою є постановка питання про створення і реалізацію такого роду програм оскільки багато положень, щодо підтримки потенційних проектів у сфері кластеризації ДЮТ вже враховані та здійснюються в межах інших державних стратегічних ініціатив.

Разом з тим, на думку автора, такі програми мають містити наступні основні розділи:

– цілі та завдання програми;

– етапи реалізації програми з коротким описом ключових заходів щодо підтримки кластерних ініціатив у сфері дитячо-юнацького туризму;

– методичні аспекти реалізації програм щодо регіональних умов і видів кластерних структур ДЮТ;

– кадрове забезпечення програм кластерних утворень у сфері ДЮТ;

– механізм оцінки результативності реалізації програм кластерних утворень у сфері ДЮТ;

– очікувані результати реалізації програм щодо підтримки кластерних ініціатив у сфері дитячо-юнацького туризму для суб'єктів зовнішнього середовища туристичного кластера;

– форми підведення підсумку реалізації програм щодо підтримки кластерних ініціатив у сфері дитячо-юнацького туризму.

Висновки. Підводячи підсумки щодо проведеного дослідження, слід зазначити, що стратегічний розвиток держави багато в чому визначається роллю людського капіталу в соціально-економічному розвитку, яке неможливе без ефективного потенціалу дітей та молоді.

Виділення кластерних утворень в межах Львівського регіону стимулюватиме створення сприятливих умов для розвитку дитячо-юнацького туризму, в районах, які є подібними за рівнем економічного розвитку та здійснюваної господарської діяльності в досліджуваній сфері.

В роботі визначені нормативно-правові (адміністративні), соціальні, організаційно-економічні та інформаційно-аналітичні механізми державного регулювання та підтримки кластерів ДЮТ та їх складові елементи.

У якості перспектив подальших досліджень зазначимо необхідність розробки нормативно-правових актів, які регламентують забезпечення принципів розвитку ДЮТ в Україні, розробку критеріїв оцінки якості та результативності діяльності організацій ДЮТ, розробки регіональних планів розвитку дитячо-юнацького туризму.

Список літератури.

1. Регіональна стратегія розвитку Івано-Франківської області на період до 2020 р. URL: https://surdp.eu/uploads/files/Ivano-Frankivska_RDS_FINAL_UA.pdf
2. Регіональна стратегія розвитку Київської області на період до 2020 р. URL: https://surdp.eu/uploads/files/Kyivska_RDS_FINAL_UA.pdf
3. Регіональна стратегія розвитку Полтавської області на період до 2020 р. URL: https://surdp.eu/uploads/files/Poltavska_RDS_FINAL_UA.pdf
4. Porter M. E. Clusters and the New Economics of Competition. *Harvard Business Review*. 1998. № 76. Pp. 77–90.
5. Enright M. J. Regional clusters and economic development : a research agenda. Boston: Harvard Business School, 1993. 756 p.
6. Bergman E. M., Feser E. J. Industrial and Regional Clusters : Concepts and Comparative Applications. Morgantown: Regional Research Institute, West Virginia University, 1999. 403 p.
7. Андрющенко К. А. Природоохоронна кластеризація туристично-рекреаційного комплексу: автореф. дис... канд. екон. наук: 08.00.06. К.: Рада по вивч. продукт. сил України, 2009. 19 с.
8. Гоблик В. В. Формування кластерів у рекреаційно-туристичному комплексі (на прикладі Закарпатської області): автореф. дис... канд. екон. наук: 08.00.05. Ужгород: Ужгород. нац. ун-т., 2009. 24 с.
9. Діденко Д. Ф. Удосконалення механізмів управління регіональними туристичними кластерними системами: дис... канд. екон. наук: 08.00.05. Київ: Київський національний університет культури і мистецтв, 2019. 212 с.
10. Долгова К. Кластерна модель територіального комплексу дитячого туризму та рекреації в Україні. *Економічна та соціальна географія*. 2017. Вип. 78. С. 47-52.
11. Нездоймінов С. Г. Підприємницький вектор розвитку регіонального туризму: Монографія. Одеса: Пальміра, 2011. 344 с.

12. Шилкіна К. О. Управління підприємствами туристичного бізнесу на принципах кластеризації: дис... канд. екон. наук: 08.00.04. Херсон: Херсонський національний технічний університет, 2018. 268 с.

13. Щепанський Е. В. Державне регулювання розвитку туристично-рекреаційної сфери в Україні: теорія, методологія та практика : монографія. Хмельницький : Хмельниц. ун-т упр. та права, 2018. 325 с.

14. Каднічанський Д. А. Молодіжний та навчальний туризм. Курс лекцій. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010. 60 с.

15. Кашуба Я. М. Формування системи дитячого оздоровлення і туризму: Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.09.01. Луцьк : Луцький державний технічний університет, 2006. 21 с.

16. Колотуха О. В. Дитячо-юнацький туризм в Україні як територіальна соціально-економічна система: проблеми та перспективи розвитку: Автореф. дис... канд. геогр. наук: 11.00.02. К. : НАН України. Ін-т географії, 2005. 20 с.

17. Колотуха О. В. Географія дитячо-юнацького туризму в Україні : навч. посіб. К.: Укр. держ. центр туризму і краєзнавства учн. молоді, 2008. 278 с.

18. Маланюк Т.З. Патріотичне виховання учнів основної школи засобами туристсько-краєзнавчої роботи: монографія. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2017. 304 с.

19. Статистичний збірник «Туристична діяльність та колективні засоби розміщування у Львівській області». Львів: Головне управління статистики у Львівській області, 2018. 88 с.

20. Статистичній щорічник Львівської області за 2018 рік. Частина 1. За редакцією С. І. Зимовіної. Львів: Головне управління статистики у Львівській області, 2019. 323 с.

References.

1. Ivano-Frankivsk Regional Council (2014), "Regional Development Strategy of Ivano-Frankivsk region for the period until 2020" ["Rehional'na stratehiia rozvytku Ivano-Frankivs'koi oblasti na period do 2020 r."], available at: https://surdp.eu/uploads/files/Ivano-Frankivska_RDS_FINAL_UA.pdf (Accessed 03 January 2020)

2. Kyiv Regional State Administration (2014), "Regional Development Strategy of Kyiv region for the period until 2020" ["Rehional'na stratehiia rozvytku Kyivs'koi oblasti na period do 2020 r."], available at: https://surdp.eu/uploads/files/Kyivska_RDS_FINAL_UA.pdf (Accessed 03 January 2020).

3. Poltava Regional State Administration (2014), "Regional Development Strategy of Poltava region for the period until 2020" ["Rehional'na stratehiia rozvytku Poltavs'koi oblasti na period do 2020 r."], available at: https://surdp.eu/uploads/files/Poltavska_RDS_FINAL_UA.pdf (Accessed 03 January 2020).

4. Porter, M. (1998), "Clusters and the New Economics of Competition", *Harvard Business Review*, № 76, Pp. 77–90.

5. Enright, M. (1993), *Regional clusters and economic development: a research agenda*, Harvard Business School, USA.

6. Bergman, E., and Feser, E. (1999), *Industrial and Regional Clusters: Concepts and Comparative Applications*. West Virginia University, Regional Research Institute, Morgantown, USA.

7. Andriuschenko, K. A. (2009), "Environmental clustering of tourist and recreational complex", Abstract of Ph.D. dissertation, Environmental Economics and Environmental Protection. Council for Ukraine's Productive Forces Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

8. Hoblyk, V. V. (2009), "Formation of clusters in the recreation and tourist complex (on the example of the Transcarpathian region)", Abstract of Ph.D. dissertation, Development of productive forces and regional economy. Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine.

9. Didenko, D. F. (2019), "Improvement of mechanisms of management of regional tourism cluster systems", Ph.D. Thesis, Development of productive forces and regional economy, Kyiv National University of Culture and Arts, Kyiv, Ukraine.

10. Dolgova, K. (2017), "Cluster model of territorial complex of children's tourism and recreation in Ukraine", *Ekonomichna ta sotsial'na heohrafiia*, Vol. 78. pp. 47-52.

11. Nezdojminov, S. G. (2011), *Pidpryiemnyts'kyj vektor rozvytku rehional'noho turyzmu : Monohrafiia* [Entrepreneurial vector of regional tourism development : Monograph], Palmyra, Odessa, Ukraine.

12. Shylkina, K. A. (2018), "Management of tourism business enterprises on the principles of clustering, Ph.D. Thesis, Economics and enterprise management, Kherson National Technical University, Kherson, Ukraine.

13. Schepans'kyj, E. V. (2018), *Derzhavne rehuliuvannia rozvytku turystychno-rekreatsijnoi sfery v Ukraini: teoriia, metodolohiia ta praktyka : monohrafiia* [State regulation of the development of tourist and recreational sphere in Ukraine: theory, methodology and practice : monograph], Khmelnytsky University of Management and Law, Khmelnytsky, Ukraine.

14. Kadnichans'kyj, D. A. (2010), *Molodizhnyj ta navchal'nyj turyzm : konspekt lektsyj* [Youth and educational tourism: lecture notes], Publishing Center of Ivan Franko LNU, Lviv, Ukraine.

15. Kashuba, Ya. M. (2006), "Formation of the system of children's health improvement and tourism", Abstract of Ph.D. dissertation, Demography, labor economics, social economy and politics, Lutsk State Technical University, Lutsk, Ukraine.

16. Kolotukha, O. V. (2005), "Child-youth tourism in Ukraine as a territorial socio-economic system: problems and prospects of development", Ph.D. Thesis, Economic and social geography, Institute of Geography of NAS of Ukraine, Kyiv,

17. Kolotukha, O. V. (2008), *Heohrafiia dytiacho-iunats'koho turyzmu v Ukraini : navchal'nyj posibnyk* [Geography of child and youth tourism in Ukraine: tutorial], Ukrainian State Centre of tourism and regional studies of students, Kyiv, Ukraine.

18. Malaniuk, T. Z. (2017). "*Patriotychne vykhovannia uchniv osnovnoi shkoly zasobamy turysts'ko-kraieznavchoi roboty : monohrafiia*" [Patriotic upbringing of elementary school students by means of tourism and local lore : monograph]. City of NV, Ivano-Frankivsk, Ukraine.

19. Main Statistical Office in Lviv region (2018), "Statystychnyj zbirnyk "Turystychna diial'nist' ta kolektyvni zasoby rozmischuvannia u L'vivs'kij oblasti". [Statistical compendium "Tourist activity and accommodation facilities in Lviv region"], Holovne upravlinnia statystyky u L'vivs'kij oblasti, Lviv, Ukraine.

20. Main Statistical Office in Lviv region (2019), "Rehional'na statystychnij schorichnyk L'vivs'koi oblasti za 2018 rik" [Statistical yearbook of Lviv region 2018], Holovne upravlinnia statystyky u L'vivs'kij oblasti, Lviv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 11.01.2020 р.